

Заповловський В. М.

*Чернівецький факультет Національного університету «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри теорії та історії держави і права, кандидат історичних наук*

ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС У ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ НА ПРИКЛАДІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ У 1940-1941 РР.

Трансформаційний процес у Центрально-Східній Європі розпочався по завершенні Першої світової війни і захопив початковий етап Другої світової війни. У листопаді 1918 р. Буковину, колишній коронний край Австрії, захопило Румунське королівство. Період перебування краю у складі цієї держави позначився уніфікацією політико-правового, суспільного і економічного життя в інтересах цієї держави і завершенням процесу поступового розчинення краю у цій державі (Піддубний І. Політичне життя Буковини 1918-1940 рр. / У кн.: Буковина 1918-1940: зовнішні впливи та внутрішній розвиток (Матеріали і документи). – Чернівці, 2005. – С. 88).

Королівсько-румунський уряд намагався надати «законність» своїй експансіоністській політиці (Буковина 1918-1940: зовнішні впливи та внутрішній розвиток (Матеріали і документи). – Чернівці, 2005. – Док. 9. Лист Голови УНРади Є. Петрушевича його екскеленції Президенту Ради Ліги Націй у Женеві від 4.03.1929, с. 168). Політико-правовою підставою для включення Буковини до складу Румунії були рішення міжнародних мирних угод у Сен-Жермені від 10.09.1919 р. (ст. 59) і Тріанонської угоди від 4.06.1920 р. (ст. 45).

Румунія, приєднавши Буковину, отримала у спадок від Австрії, значну українську меншину – 305101 осіб (за австрійським переписом 1910 р.). Румунський перепис 1927 р. був проведений із значними правопорушеннями і з політичних міркувань суттєво занижив українську частку буковинського населення (Буковина 1918-1940: зовнішні впливи та внутрішній розвиток (Матеріали і документи). – Чернівці, 2005. – Док. 9. Петиція Голови УНРади Є. Петрушевича його екскеленції Президенту Ради Ліги Націй у Женеві від 11.07.1927, с. 153). Зокрема, 40 % українців Буковини були записані румунами і лише невелика кількість (40 тис) осіб була записана українцями (Буковина 1918-1940: зовнішні впливи та внутрішній розвиток (Матеріали і документи). – Чернівці, 2005. – Док. 9. Лист Голови УНРади Є. Петрушевича його екскеленції Президенту Ради Ліги Націй у Женеві від 4.03.1929, с. 178). Головним напрямком урядової етнополітики Румунії міжвоєнної доби була суцільна румунізація краю.

Протягом весни-літа 1940 р. у Європі активно тривав розподіл сфер політичного впливу, який здійснювали Німеччина і СРСР. Щодо Буковини, то питання про її приналежність в офіційних і таємних стосунках між Німеччиною і СРСР взагалі не порушувалося. Воно несподівано постало наприкінці літа 1940 р., коли 26 і 27 червня РНК СРСР направила королівсько-румунському уряду ноту з ультимативною вимогою передати СРСР Бессарабію і північну Буковину («Додому в Райх!» Переселення німців з північної Буковини 1940 року (Матеріали, свідчення, документи) / Осачук С., Заповловський В., Хо-

лодницький В. – Чернівці, 2004, с. 28, 30). Увага радянського уряду переключилася на ці території після анексії Прибалтики.

28 червня, всупереч московському «Пакту про ненапад на 10 років» від 23.08.1939 р. між СРСР та Німеччиною (т. зв. «Пакт Молотова-Ріббентропа»), Червона армія перетнула Дністер і протягом 4 днів зайняла північну Буковину (її окупація не була передбачена угодою з Німеччиною) і Бессарабію (Grad C., Stan C. I., Goron D. E. Evacuarea teritoriilor românești cedate în vara anului 1940 // Acta Musei Porolissensis. – Zalău, 1995, p. 328).

Військове управління діяло у Чернівцях до кінця липня 1940 р. (Буковина: національні рухи та соціально-політичні процеси 1918-1944 рр. Погляд дипломатів (Документи) / Упор. та наук. ред. В. Запоровський, С. Осачук. – Чернівці, 2007, с. 206). На початку липня були створені партійні та виконавчі комітети КП (б) У (Буковина: Історичний нарис. – Чернівці, 1998, с. 254). Отож, політико-правовий режим у північній Буковині було цілковито змінено.

Правове становище північної Буковини визначила VII сесія ВР СРСР 2 серпня 1940 р. (Закон «Про включення північної частини Буковини і Хотинського, Акерманського та Ізмайльського повітів Бессарабії до складу УРСР»). 7 серпня на підставі Закону про зміни і доповнення статей 13, 23 і 48 Конституції СРСР 1936 р. утворено Чернівецьку область у складі УРСР. Майже відразу почалося здійснення адміністративно-територіальної реформи. У жовтні 1940 р. замість повітів в області було створено 9 районів, у Чернівцях – 3, у північній Бессарабії – 5. У селах створено сільради. Адміністративному поділу відповідали партійна структура – обком КП (б) У.

Наприкінці серпня 1940 р. в Чернівецькій області була проведена судова реформа. До цього часу, відповідно із постановою В. Молотова «Про діяльність воєнних трибуналів на території Бессарабії і Північній Буковині» від 9.07.1940 р., у краї діяла військова юстиція. Завдання по радянзації судів було покладено на управління Наркоміосту УРСР по Чернівецькій області, що діяло при Чернівецькому облвиконкомі. Створено обласний і 28 дільничних судів, включно з Чернівцями (Холодницький В., Холодницький С. До питання про вибори народних засідателів на території Чернівецької області в 1940 р. // Буковина – мій рідний край. Матеріали II Історико-краєзнавчої конференції молодих дослідників студентів та науковців. – Чернівці, 1997, с. 84).

Важливим етапом судової реформи стали вибори народних засідателів, що відбулися 20 серпня – 1 вересня 1940 р. (ДАЧО, ф. Р38, оп.1, спр. 10, арк. 10). Однак, оскільки буковинці не були на той час громадянами СРСР, ці вибори слід вважати незаконними. Відповідний Указ Президії ВР СРСР «Про поновлення у громадянстві СРСР жителів Бессарабії і надання радянського громадянства жителям північної Буковини» вийшов лише 8.03.1941 р. Загалом, обрані народні засідателі мали низький загальноосвітній рівень (ДАЧО, ф. Р38, оп.1, спр. 13, арк. 1). З обранням народних засідателів формується радянська судова система. Загалом, суди загальної юрисдикції почали функціонувати вже з вересня 1940 р.

Водночас з політично-адміністративною і судовою реформами, в північній Буковині була проведена націоналізація майна колишніх власників. Підставою слугували укази Президії ВР СРСР від 15.08.1940 р. «Про націоналізацію землі на території північної частини Буковини» і «Про націоналізацію банків, промислових і торгових підпри-

ємств, залізничного і водного транспорту та засобів зв'язку північної частини Буковини». Уся земля з її надрами, лісами і водами з 28.06.1940 р. переходила у власність СРСР. РНК УРСР було доручено здійснити заходи про передачу землі селянам у безстрокове і безкоштовне користування. Проте невдовзі почалася колективізація с/г.

1 вересня 1940 р. у Чернівцях створено обласне управління НКВС, а в лютому 1941 р. на його базі окремі управління НКДБ і НКВС по Чернівецькій області (ДАЧО, ф. 1, оп.1, спр. 49, арк. 8).

З метою тотального контролю за населенням була проведена паспортизація буковинців. Так, згідно наказу НКВС від 25.11.1940 р. було паспортизовано 183 тис 456 осіб (Білас І. Репресивно-каральна система на Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К., 1994. – Кн. 2, с. 124).

Навесні 1941 р., за вказівкою НКВС СРСР, у Чернівцях були створені позасудові органи – «опертрійки», за постановами яких 10-13.06.1941 р. у прикордонних з Румунією районах були здійснені масові арешти т. зв. «соціально-опасных элементов». У цілому, з північної Буковини та Герцаївського цинуту було депортовано 300 тис осіб (Hausleiter M. Die Rumänisierung der Bukowina. – München, 2001, с. 361). Кульмінацією репресій став розстріл політичних в'язнів чернівецької і хотинської в'язниці.

Отже, наприкінці червня 1940 р. вдруге постало питання територіальної приналежності Буковини. Північна частина цього краю була приєднана до СРСР в результаті проведеної військової операції. У приєднаному краї відбулася різка зміна політико-правового, суспільного та соціально-економічного укладу з відповідним ідеологічним супроводом.

Остапенко Т. О.

Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук

ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ-ГЕТЬМАНЩИНИ В РАДЯНСЬКІЙ ТА СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Значний вклад у вивчення пам'яток права України-Гетьманщини у другій половині XVII – 80-х рр. XVIII ст. внесли радянські дослідники. Особливий внесок зробив М. Василенко. Перу вченого належить ряд досліджень, виданих до 1917 р., але найбільшою його заслугою є публікація матеріалів до історії України-Гетьманщини та українського права XVII – XVIII ст. ст. в післяжовтневий період. Дослідження, які розпочав М. Василенко, ще не закінчено. Він зібрав і видав лише частину важливих пам'яток матеріального і процесуального права. Оpubлікований вченим матеріал вартий уваги, але вчений не надав його наукового аналізу.

Ряд радянських дослідників займалися вивченням Статутів Великого князівства Литовського, магдебурзького права, звичасвого права, а також деякими законодавчими актами окремих гетьманів, однак процесуальному праву і безпосередньо судочинству певний час належної уваги не приділялося. З 1930 по 1958 р. включно не з'явилося